

Халықтық наурыз мейрамы – рухани жаңғыру тірегі

Наурыз нақыштары – ұлттық болмысымыз. Халықтық наурыз мейрамы – рухани жаңғыру кепілі. Бүгінгі Қазақстан Республикасы мемлекетінің толығып, қуаттана түсуі үшін, әлем халықтары өркениеті арасындағы өзіне лайықты орнын алуы үшін, әлі де болса атқарылар жұмыстар мен ізденістер ауқымы мол. Тарихтың бір кезеңдерінде *«Қазақ хандығы», «Деишті Қыпшақ», «Ғузиа» (Түркі қағанаты)* және тағы басқа атауларға ие болған бұл өлкені түркі нәсілді түрлі тайпалар өз Отаны ретінде мекен-жай еткені, өсіп-өнгені мәлім. Зерттеушілерге сүйенсек, *Махмуд Қашқаридың «Диуани лұғат-ит-турки» (Түркілер сөздігі)* еңбегінде осы аймақтарда тұрақтанып, қоныс еткен қырық тоғыз тайпа мен тайпалық бірлестіктердің аты аталатыны айтылады. Қазақстан аумағын және онымен шектес аймақтарды мекендеген өзгедей де түркі халықтарының ұзақ уақыттар бойына аралас-құралас өмір кешуі осы халықтардың әдет-ғұрып, салт-дәстүрлерінде де өзіндік із қалдырғанын білеміз. Солардың бірі – *дүниенің жаңғырып, жасару мезгілі – көктемді қарсы алу*. Қазақтар, көптеген түркі халықтары, бұл орайда көктемнің алғашқы уақыттық белгісін *«күн мен түннің», яғни, жарық пен қараңғылықтың теңесу уақыты»* деп таниды және қазіргі түсінігімізге сай 22 наурызда аталады. Қазақтарда әдет-ғұрпымызға тән бірқатар мерейлі күндер бар, бірақ Наурыз мейрамының орны ерекше.

Бұрынырақта тарихи-географиялық жағдайларға байланысты экономикасының басым бөлігі төрт түлік мал-жағдайына тәуелді болған қазақтар осы Наурыз мейрамынан соң іле-шала көктеу мен жайлауға көшу қамына кіріскен. Мұның алдында Наурыз мейрамын үй-үй, жақын ауыл-ауыл болып атап өтетін. Келетін қонаққа арнап жеті түрлі дәмнен немесе жеті түрлі азық түрінен арнайы *«наурыз көже»* дайындалатын. Сонымен қатар осы мейрамға орайлас, сыйлы адамдарға арнап қыс соғымынан *«наурыз сыбаға»* сақталынған. Осыған орай халық арасында наурыздың *«ұзынсары»* деген атауы да болған. Сондықтан *«наурыз сыбағаны»* кейде *«ұзынсары сыбағасы»* деп те атаған. Қыс қиыншылықты өткізген халық наурыздан, яғни, Жаңа жылдан көп жақсылықтар күткен. Бір-бірінің үйін, ауылын аралағанда наурыз құрметіне арнап *«ескі жыл есіркеді, жаңа жыл жарылқасын»* деп, үмітті тілектерін де білдірген. Сонымен қатар шаруашылыққа, адамның көңіл-күйіне, халыққа, мемлекетке қатысты *«ұлыс аман болсын!», «ұлыстың ұлы күні құтты болсын!», «ақ мол болсын!», «желі ұзарсын!», «көк көбейсін!», сондай-ақ «жаңбыр мол болсын!», «егін ырғын өссін!», «жайлау жайлы болсын!», «қоныс құт әкелсін!»* сияқты және тағы басқа тілектер білдірген. Наурыз мейрамында ауыл жиналып, көкпар тарту, балуан күрестіру, айтыс-толғау өткізу тәрізді іс-шаралар атқарылған. Сондай-ақ маңызды бір мәселе – *наурызға жете алмаған әруақтарға Құран оқылып, еске алынып отырған*. Бұл ретте *«өткенге салауат айту»* көзделген, *«өлі жебемей, тірі байымасы»* ескерілген. Қысқасы, адамды сыйлауға,

адамгершілікті өз тұтуға ғибрат етілген. Наурызға арналып жайылған дастархан басында сол ауыл-аймаққа, ағайын-туғанға, тұрмыс-тіршілікке қатысты мәселелердің барлығы да түгенделіп, әңгіме арқауына айналған. Мәселен, *күйеу келтіру, қыз ұзату, құда күту, жайлауға көшу, егін салу және т.б.*

Қазіргі уақытта ата-бабадан мирас болған Наурыз мейрамы көктем мерекесі, ескі жаңа жыл басы ретінде жаңғыра түсіп, халқымызбен бірге жасауда. Бұған дәлел, осы реттегі бірер халықтық ұғымдар төмендегіше: *«Өз» ұғымы. Халық «өз болмай, мәз болмайды»* деген қанатты қағида қалдырған. Наурыз – қасиетті ай, Шығыс күн есебі бойынша жылдың алғашқы айы. Наурыз – шат-шадыманды ойын-сауық, той басы. Кей жерлерде *«наурыз тойы» («наурыз-нама»)* аталады; *Наурыз көженің дәстүрлік, мерекелік ұлттық тағылымы* – адамдарды жомарттыққа, ізгілікке, ұйымшылдыққа, татулыққа, бірлікке шақыру. *Наурыз – тоқшылық күні.* Бұл күні қазан оттан түспейді. Әр үй наурыз көже істейді. Уыз қатырылады. Сорпа сапырылады; Бұл күні құл да, күң де жұмыстан босатылған. Бұл күні жұмыс жасаған адамның басы қалтылдақ болады-мыс; Ұлыс күні қазан толса, ол жылы ақ мол болар. Ұлы кісіден бата алсаң, сонда олжалы жол болар...(*Наурыз жырының үзгісі*); Наурызда алған батаның орны бөлек. *«Уыз бата»* тұрғысында дәріптеледі. Жастар бұл күні үлкендерден бата алуға тырысады. **Наурыз бата үлгісі:** *«Өркенің өссін!», «Әр күнің Наурыз күнідей берекелі болсын!», «Ұлың-оңға, қызың-қырға қонсын!», «Еліңе елеулі, халқыңа қалаулы бол!», «Айың тусын оңыңнан, жұлдызың тусын солыңнан», «Бақ берсін, Қыдыр дарысын!»; Наурыз тілек: Көк тәңірі нұрыңды аяма, Жер тәңірі ырысыңды аяма! Әділ жанды тағынан тайдырма, Өз халықты бағынан айырма! Басыма бас қос, жасыма жас қос, асыма ас қос!»; Наурыз төлі төл басы ретінде бағаланған. Төл басы сатылмайды, ешкімге сыйға берілмейді; Наурыз көк- наурыз айында ұшып келетін көктем құсы, бақыт құсы қатарына қосылады; Наурыз күні туғандарды халық бақытты, ерекше адамдар деп ұғынған; Наурыз шешек – наурыз айында өсетін жапырақты түрлі гүлді, қауашақты әсем өсімдік (шөп). Майының дәрілік қасиеті бар. Әсемдік үшін үйде де өсіреді. «Қызыл кітапқа» енген сирек кездесетін бағалы өсімдік; *Наурызша* – наурыз айының ашық күндері түсетін қолдан жасағандай ерекше ою-өрнекті әрі жұп-жұқа қиыршық қар. «*Наурызша*» – алдағы жылылықтың белгісі; «*Саумалық*» – өлеңмен өрілген жақсы тілек. Адамдар саумалық айтып, бір ескі ыдысты сындырып, «*жамандық кетсін*» деп ырым жасаған; *Мұхаррам* – араб тілінде «*тыйым салынған*» деген сөз. Ертеде шығыс елдері наурызды «мұхаррам» атаған. **Мәнісі:** осы қасиетті айда табиғатты ластауға, тәртіпсіздікке, ұрлыққа, ғайбат сөзге, ішімдікке тағы басқа жағымсыз істерге тыйым салынған; **Наурыз** – пәктік, адалдық күні. Қателік кешіріледі. Көңіл кірі өшіріледі. Жолсыздыққа тыйым болады. Ақ тілек-сыйың болады. Әр үйде береке болады, Ойын-сауық, мереке болады; «*Самарқанның көк тасы*» – наурыз күніне байланысты айтылатын терең мәнді сөз. Аңыз бойынша әйгілі*

астроном Ұлықбек (1394-1449 ж.ж.) обсерваториясындағы көк тасқа дәл 22 наурыз күні түскен күн сәулесінің жылуы тасты жібітеді-мыс.

Осыған орай біз де Махамбет атындағы Батыс Қазақстан университетінің ұжымы мен студенттер қауымы атынан күллі Қазақ елі жұртшылығына Наурыз құтты болсын, еліміз аман болсын деп тілек білдіреміз. Сөз соңында, жыл басы – Наурыздағы аталымдарды да қоса беруді жөн көрдік. Шынында да халық дәстүрлері қашан да өмір тәжірибесінен туындап, қалтқысыз қалыптасады. Соның нәтижесінде қолданысымызға жаңа атаулар еніп, жас ұрпақтың дүниетанымын кеңейтеді. Сол себепті төмендегідей халық даналықтарының бүгінгі жас ұрпақ есінде жүргені абзал деп білеміз. Олар: *жыл басында нұр жауған түн – **Қызыр түн**; жыл басының алғашқы суы – **Қарғын**; алғашқы қары – **Ақша қар**; алғашқы күні – **Ұлыс күні**; алғашқы желі – жыл айналып жеткен **Алтын күрек**; алғашқы төлі – **Дүбіраяқ**; бірінші сүті – **Уыз**; бірінші құсы – **Нәуірізек**; бірінші көгі – **Бәйшешек**; алғашқы асы – **Наурыз-көже**; алғашқы тілегі – «**Ауызды ақтан айырмасын, қызылды уақтылы көрсетсін**»; алғашқы құттықтау сөзі – «**Жасың құтты болсын!**»; бірінші белгісі – **Көрісу**; бірінші сый-тағамы – **Ұйқыашар**; алғашқы сыйлықтар – **Діреткізер, Селтеткізер**; бірінші нышаны-**Саумалық айту**; бірінші сәлемі-**Ұлыс бақты болсын, төрт түлік ақты болсын, Ұлыс береке берсін, пәле-жала жерге енсін!***

Сондай-ақ, Махамбет бабамыз атындағы білім-ғылым ордасында биылғы Наурыз жаңа форматта «Рухани жаңғыру» бағдарламасы аясында аталуда. Мақсат – жалпықазақстандық рухани құндылықтарды нығайтатын қазақ халқының салт-дәстүрлерін жаңғырту, ынтымақ-бірлікті арттыру; азаматтық бейбітшілікті сақтау, әлеуметтік әріптестікті және қайырымдылық жасау мәдениетін дамыту; этносаралық қатынастар мәдениетін дамыту, қоғамдағы достық пен сенімді нығайту; Қазақстан табиғатының бірегейлігін, табиғатқа ұқыпты қарауды ұғыну, экологиялық мәдениетті және елді-мекендердің аумақтарын абаттандыру бойынша қоғамдық бастамаларды дамыту. «Рухани жаңғыру» институты жоспарына сәйкес *«**Көрісу күні**» (жаратылыстану-география факультеті), «**Жайлау күні және жоралғы сәттері**» (мәдениет және өнер факультеті), «**Шымырлық пен шеберлік күні**» (педагогика факультеті), «**Тарихқа тағызым және шежіре күні**» (тарих, экономика және құқық факультеті), «**Зияткерлік және игі істер күні**» (физика-математика факультеті), «**Ұлыстың ұлы күні және ұлттық тағамдар мейрамы**» (филология факультеті) күндері аталмақ.*

*Абат Қыдыршаев,
Махамбет атындағы Батыс Қазақстан университетінің
«Рухани жаңғыру» институтының директоры,
педагогика ғылымдарының докторы, профессор,
Қазақстан Педагогикалық ғылымдар академиясының академигі*

*Алтынай Бақытжанова,
Махамбет атындағы Батыс Қазақстан
университетінің студенті*